

Szubjektív jegyzetek egy új Gramsci-kiadványról

Francesca Izzo, az *Il moderno principe di Gramsci* című kiadvány szerzője, a római Gramsci Alapítvány „garantóri bizottságának” tagja, tudományos kutató, 1996–2001 között a Demokratikus Baloldal Pártjának parlamenti képviselője, a nápolyi egyetemen a politikai doktrínák tanára, 2007-ben a Politikatörténeti Intézet vendége volt férje, Giuseppe Vacca, a Gramsci Alapítvány volt elnökének társaságában. Könyve Gramscinak az olasz nemzeti kérdéssel kapcsolatos történelemfilozófiai nézeteit tárgyalja, s tematikája nem meglepően a hazai közéletben is érdeklődést válthat ki. A magyar kormánypropaganda nap mint nap sulykolja ideologikus nemzetállami szempontjait, amivel e helyütt nem polemizálnánk, Földes György ezt részben – főleg az emlékezetpolitikai torzókat illetően – elvégezte *Nemzet és hegemonia* című könyvében, mi itt csak az olasz kutató munkájának kissé szubjektíven jegyzetelt, tárgyilagos igyekezetű bemutatását vállaljuk.

Francesca Izzo elkötelezett politikus értelmiségi, kollégáival együtt különböző tanulmányokkal folytonosan napirenden tartják a híres teoretikus műveit, melyekben mindig felfedeznek valami újdonságot. Itáliában a Gramsci-kutatás különben szünet nélkül rendkívül gazdag¹ eredményekkel folyik, miként az olasz gondolkodó munkássága is gazdag: előre kell bocsátanunk, folyamatban van valamennyi írásának összegyűjtése, és mintegy 24 kötetre tervezett kiadása, miáltal végre egységes és teljes kritikai kép állhat össze életművéről, fiatalkori színikritikai szárnypróbálgatásaitól a kiforrott alkotásokig. A máris rendelkezésre álló forrásanyag, az állandóan megújuló szakirodalom kiindulás Gramsci világának kiegészülő újragondolásához. Vagyis nem egyedül közismert politikaelméleti kategóriáinak (hegemonia, történelmi blokk, passzív forradalom – más szóval forradalom nélküli forradalom –, értelmiség és politika, a politikai értelmű álló háború/mozgó háború, pozícióharc) átvizsgálására gondolok, illetve gondolt

Izzo, hanem a nemzeti és nemzetközi viszonylat elhelyezésére az olasz társadalomtörténeti fejlődésben, globális perspektívájában. Konkrétan érzékeltetve, milyen oldalról fogja meg elemzéseinek magvát, Gramsci magyarul is hozzáférhető börtönfüzeteiben idézett irodalmi adalék van a segítségünkre. Giuseppe Cesare Abba – az olasz újjászületést elindító garibaldisták pénzügyi felelőse – feljegyzéseiből származó hivatkozás az első számú börtönfüzetben található.² Gramsci több levelében elmondta, mivel, milyen problémákkal kíván foglalkozni a börtönben, és munkájához mire van szüksége. A leveleiben foglaltaknak eleget téve sógornője, Tatjana Schucht, a római szovjet külkereskedelmi kirendeltség munkatársa, illetve barátja, az oxfordi egyetemen oktató professzor, Piero Sraffa beszerezték és elvitték neki a kért könyveket. Tudományosan megalapozott programjába vette az olasz nemzeti egység kialakulásában megfigyelhető ellentmondásokat, és sok más történeti, politikai, kulturális kérdést. Különösképpen figyelemmel volt az olasz egység társadalmi és politikai tényezőire, benne az értelmiség közreműködésére, arra, hogy az értelmiség és a politikai vezetés miért nem tette érdekeltté a paraszti tömegeket a nemzeti és politikai egység ügyében. A paraszti kérdés nemzeti szempontból nyitott megoldatlansága a későbbiekben komolyan érezte hatását az olasz politikában, nem kevésbé a munkásmozgalom harcában.

Abba naplójának részletére Gramsci éppen csak hivatkozik, viszont a *Börtönfüzetek* 1975-ös kiadásának kurátora, Valentino Gerratana körültekintő jegyzetapparátusában egészében reprodukálja a vonatkozó szöveget. A szemelvény irodalmilag is igen érdekes, ugyanakkor szemlélteti a parasztság helyzetét és Gramsci intencióját. Abba leírja, hogy Palermo bevétele után ismerkedett meg Carmelo szerzetessel, aki „sistergő” beszédével előadta, szívesen beállna Garibaldi csapatába, ha valami igazi nagy cselekedetet hajtanának végre az Északról jött harcosok, de mindannyian, akikkel beszélt, csak azt hajtogatták, hogy egyesíteni akarják Itáliát. A dialógusban Abba közbeveti, egyetlen nagy népet akarnak, mire Carmelo: „Ami a népet illeti, a nép [...] szenved, egyre csak szenved; és én nem tudom, vajon boldoggá akarjátok-e tenni.” Ugyanis – érvelt a szerzetes – a nép boldogságához nem elegendők az iskolák, a szabadság, „a szabadság még nem kenyér, s az iskola sem az [...]. Az elnyomottak háborújára van szükség a nagy és a kis elnyomók ellen, akik nemcsak a királyi háznál [*ti. a Bourbonudvarnál* – P. J.] terpeszkednek, de minden városban és minden faluban.” De még ellenünk is – tette hozzá Carmelo – a szerzetesek,

a papok, az egyház ellen is hadat kéne viselni – igaz, evangéliummal és kereszttel a kézben...

Bevallom, amikor elsőéves egyetemistaként olvastam Abba naplóját – a magyar légiósokról rajzolt portrékkal, a hősi halált halt Tüköryről, a Garibaldi-adjutáns Türről, a remek Éber parancsnokról –, Carmelo atya nem villanyozta fel különösebben az érdeklődésemet (az olasz valóságtól való távolságban távoli volt számomra a szerzetes popolása a forradalomról), és később a Gerratana által gondozott *Börtönfüzetek* jegyzeteinél is átsiklottam az irodalmi betéten, holott Gramsci egyik alapvető koncepcionális gondolatát, politikaelméleti vezérmotívumát érinti, az elmaradott Dél paraszti tömegének mozgósítását a munkásmozgalmi harc sikerének zálogaként. A parasztsággal kapcsolatban pedig feltétlenül szem előtt tartandó: ha az agrárproletariátus gazdasági és társadalmi problémái megoldását elmulasztják vagy halogatják, a munkásmozgalom küzdelme is kudarcra van ítélve, mert megoldatlanul hagyja a nemzet egysége szempontjából elhanyagolhatatlan szociális összetevőt. Izzót olvasva, fölütve újból a *Börtönfüzetek* megfelelő részeit, Abba párbeszédét Carmelo atyával értőbben kézbe véve pótoltam a mulasztásomat Gramsci gondolkodói és politikusi nagyságának meghatározó elemét tekintve, egyben tisztázottabbak lettek bennem az olasz kulturális és társadalompolitikai felfogás feszültségei, nem utolsósorban a hazai italianisztikai stúdiumok és a saját stúdiumaim hozadékai.

Meditálva mindezen föllapoztam Szauder József előszavát Ippolito Nievo *Egy olasz vallomásai* című nagyregényhez, amit 1961-ben jelent meg magyarul. Sajnálattal állapítottam meg, Carmelo és Nievo személyesen nem találkoztak. Kár, mert Carmelo sestergő beszéde Nievo eszméivel tökéletesen összecseng. Szauder professzor ezt idézi: „mielőtt oktatnánk, nevelnénk, meg kell teremteni a kényelmes, független, méltó életnek azt a keretét, melyben lehetővé válik az oktatás és nevelés. Bajos tanítani az ábécét annak, aki éhezik; rosszul fest a jogok egyenlőségének tana annak szemében, aki szüntelenül a gazdatiszt önkényeskedését kell hogy érezze.”³ Az előszó túloz azonban abban, hogy Nievo a „földkérdés” rendezését sürgette volna (magyarán a földosztást), konkrétan a földadó mérséklését vetette föl és nem többet, de Nievo sem szépirodalmi, sem – mondjuk így – társadalomfilozófiai írásaiban nem teljesíthette ki mondanivalóját, mert Szicíliából hazatérőben 30 évesen a tengerbe veszett. Kései utódaira, így – a politikai filozófia diszciplinájában – Gramscira hárult a „földkérdés”, a paraszti probléma beépitése a szocialista, majd kommunista

mozgalom politikai programjába. Szauder József egyébként elsőként ismertette Gramsci műveit, melyek Itáliában 1947-től jelentek meg. Az 1960-as évek elején nem igazán volt ismert Gramsci. A Kardos Tibor vezette olasz tanszék épp belekezdett a forradalmár tanulmányozásába, és Sallai Géza munkatársaival (Fogarasi Miklós, T. Király Erzsébet, Rózsa Zoltán) együtt 1965-ben a Kossuth Könyvkiadó révén juttatták el a közönséghez az első magyar Gramsci-kötetet (*Marxizmus-kultúra-művészet*). Ezután lassan a társadalomtudományok művelői is hozzáfogtak Gramsci kutatásához.

Olaszországban is csak fokozatokban vették birtokukba a műveit. Az Abba–Carmelo párbeszédre rimelő novella, a *Libertá*, Giovanni Vergától, ugyan drámaian adja vissza az elnyomott szicíliai lázadók féktelen öldöklését, a helyi „úriemberekre”, a bárókra, a nemes urakra és kiszolgálóikra vadászva, ám az irodalomtörténeti értékelésekben lázongásaikból helyenként a szabadság „félreértését” emelik ki.⁴ Jóllehet a parasztlázadások a szicíliai Brontén kívül más településeket is elborítottak, a félsziget déli tájait úgyszintén „megfertőzte” a banditizmus („brigantaggio”), de nem a „félreértések”, hanem kilátástalan helyzetük, a sérelmeik, az igazságtalanságok motiválták tetteiket. A délolasz paraszt-briganti csalódott a messiásként várt Garibaldiban – aki önmagát „diktátornak” kikiáltva a brontéi lázongók főkolompósaiként könyörtelen kivégzésével megtorlást alkalmazott. A magyar légiósok katonai erőszakkal csaptak le a Nápoly környéki banditákra, ám nem a rablánc, a börtön, a kivégzés lett volna a megoldás. A lázadások gyökere ugyanaz: a parasztkönyomora, elnyomása, kiszolgáltatottsága. Nem élhetetlen naplopókról beszélünk, pár évtized múltán százezrével vándorolnak ki Amerikába, sokan Afrikában, Ázsiában (például a transzszibériai vasútépítkezésen a zord időjárástól sem félve) keresnek munkát, hogy megéljenek. Gramsci a probléma mélyére hatol, okfejtései megtalálhatóak a munkásmozgalmi (kommunista) pártstratégiában, a hagyományos értelemben nem megvalósult olasz társadalmi forradalom agrárproletár hajtóerejének a felismerésében, a „bracciante” személyében, lefordíthatatlan szakkifejezéssel a „bracciantato” szociális kategóriájában (braccio = kar, ebből a bracciante, a szociológiai „bracciantato” terminus, azaz kizárólag karjának fizikai erejét áruba bocsátó, a karjával dolgozó, földtulajdon nélküli napszámos földművest és osztálykategóriáját jelenti). Még 1951-ben is, a lendületes ipari fejlődés útjára lépő Olaszországban több mint 2 millió a számuk, további 2 millió 300 ezer a részes művelőké, a nem saját

tulajdonnal rendelkező rétegé, nem beszélve a külföldre kiáramló nagy létszámú migráns csoportokról.⁵

Az olasz társadalmi átalakulás nem radikális forradalmi akciók sorozatával ment végbe, a Risorgimentóra és a későbbi társadalmi változásokra jellemzően a Gramsci fogalma szerinti „passzív forradalommal”, noha voltak klasszikusan aktív, alulról kezdeményezett mozzanatai is. Gramsci a Risorgimento tanulságait – a Risorgimentót irányító politikai vezető erőnek, az Akciópártnak a gyengeségét, II. Viktor Emánuelnek és Cavournak a monarchiát intézményesítő politikájának antidemokratikus vonásait, a király és Garibaldi ellentétét vagy a szabadságszerető és demokratikus Mazzini ideológiai egyoldalúságait – kifejtve bontja ki a kormányzók és a kormányzottak viszonyának fogyatékoságait, a kialakuló monarchikus rend törésvonalait, hegemoniájának ingatagságát,⁶ a monarchia kormányzottjai engedetlen elégedetlenségének megnyilatkozásait, melyeket az olasz társadalom igazságosan berendezett területi-adminisztratív, gazdasági és politikai rendjének a megteremtésével lehetett volna felszámolni. Izzo rámutat arra, hogy Gramscit a legfontosabb politikai kérdések foglalkoztatták. Megállapította, hogy az Akciópártnak nem volt programja, katonai szempontból sem volt világos számukra, miként lehet felsorakoztatni a kor egyik legnagyobb hadseregének – az osztráknak – az elűzésére alkalmas olasz nemzeti erőket.⁷ Továbbá ebben a gondolatmenetben értekezett arról, hogy a „katonai irányítást mindenkor alá kell rendelni a politikai irányításnak”,⁸ mivel a katona, ha politikus is, a politikai vezetés nem rá tartozik. Hozzáteszi, minden politikai megmozdulásnak – legyen az tüntetés vagy forradalmi megmozdulás – van fizikai erővel, nyomással párosuló katonai vonzata. Megközelelti ezt a problémát a más összefüggésekben szintén tanulmányozott pozícióháború, állóháború/mozgó háború ellentétpárja, ostrom és rohamharcok technikája felől. Utóbbi élesen vetődött fel nála az első világháborúban bevált különleges rohamosztagosok, az „arditi”-k (vakmerően bátrak) gyilkos cselekményeiről szólva. Sokan közülük a háború után fasiszta bandákba verődve nem alkalmazkodtak a béke körülményeihez, a rohamozási technikáikat ott folytatták, ahol a háborúban abbahagyták. Izzo Gramsci nyomán jelezte, az „arditi”, valamint a szocialisták izgága radikálisai „forradalmi” szenvedélyből, emocionális felbuzdulásukban tömegével csatlakoztak a fasiszta mozgalomhoz, nem beszélve a munkásmozgalom tudatos árulóiról (maga Mussolini eklatáns példa). Jól látható, milyen történeti, eszmei alapanyagból táplálkozott Gramsci fogalomrendszere és annak

népi-nemzeti kerete, a nemzetköziség felé mutató fejlődési iránya. Nem volt kétséges számára, hogy a háború alatti és utáni történések nemzeti és nemzetközi aspektusai egymásba érnek, és egy modern politikai pártnak – a párt „fejedelmének” vagy akár magát a párt szervezetét erős határozott fejedelemnek tételezve – a társadalmi és politikai követelményekkel egybevágó programmal kell rendelkeznie. A programot a 20. század elejére a politikailag már izmosabb munkásosztály és a vele szövetséges parasztság képes megvalósítani. Gramsci nem kételkedett abban sem, hogy az 1917-ben Oroszországban lezajlott forradalmi változás követhető lehet, ha Itáliában is a szituáció megkívánta politikai mozgalom áll az érlelődő forradalom élére. Megfontolásai a kommunizmushoz vezették, amelynek pártját nemzeti alapon, de internacionalista perspektívában gondolta el.

Izzo könyve a nemzeti-nemzetközi viszonylatot elemezve áttekinti az olasz kommunista mozgalomnak, mint a nemzetközi kommunista mozgalom szerves alakulatának, valamint vezetőjének, Gramscinak a szerepét ebben az összefüggésben. Eközben úgy tűnhet – nem bernsteini, nem „renegát” értelemben –, revízió alá veszi a tradíció egyes vonásait, és nem idegenkedik az olasz értelmiségi baloldalon az utóbbi időkben felszínre került jelenségtől, amely különbséget tesz az elmarasztalt lenini orosz bolsevik irányzat és az originálisan, eredményekkel működő, tehát érthetően piedesztálra állított olasz, Gramsci kezdeményezte sajátos olasz munkásmozgalmi elmélet és gyakorlat között. Gramsci előtt természetesen egyértelmű volt a „keleti” orosz valóság és a nyugat-európai társadalmi tagoltság szembeszökő különbsége, amit alaposan kielemezve önálló gondolatokkal járult hozzá a kommunizmus modern, Nyugaton elfogadható elméletéhez, de mindvégig követte az 1917-tel elkezdett nyomvonalat. Az októberi orosz forradalomhoz való viszonya azonban nem mechanikus, nem szolgai. Észelve, hogy Itáliában (hatványozottabban Németországban) az érlelődő forradalmi helyzet nem véglegesíti az érési folyamatot, a mozgóháború rohamozási technikája nem váltja be a reményeket, új és eltérő eljárások szükségét ismeri fel: az 1917-es típusú, rohammal bevett hatalmi bástyák megfelelőit Nyugaton az állóháborús hadviseléssel lehetséges körbevenni és meghódítani. Felismerései Itáliában hosszú távon meghatározták pártjának harci módszereit. Mindezt figyelembe véve, mindennek tudatában meglepő arra a következtetésre jutni – egyik korai, majd későbbi érett írásához kapcsolódva –, hogy „soha nem csatlakozott az imperializmus lenini teóriájához, mint a kapitalizmus pusztuló végső szakaszához, melynek

orvosolhatatlan ellentmondásai az államokat elkerülhetetlen háborúba taszítják.”⁹ Izzo, alátámasztandó a megállapítását, Gramsci 1916-os, a szocialista *Avanti!* fórumának írt cikkét idézi, amikor a háború már dúlt és Gramsci még nem ismerte Lenin elméletét sem az imperializmusról, sem a politikai irányvonaláról; vagyis 1916-ban még nincs mit revidálnia. Az újságcikk ellenben megmagyarázza Gramsci mozgalmi és eszmei pályájának elejét, valamint egyfajta bejáratot és bejárást a nemzeti-nemzetközi viszony értelmezéséhez, a polgári liberalizmus és munkásosztály küldetésének találkozási pontjaihoz, a találkozás internacionális keretéhez, a kommunista mozgalomhoz. Mint írta 1916-ban, „a proletariátus nem élheti a haza területi eszméjét, mert nincs történelme, mert soha nem vett részt [*addigiakban* – P. J.] a politikai életben, mert nincsenek hagyományai a kollektív létformákban. [...] A szocializmuson keresztül vált politikai tényezővé. [...] A szenvedélyei, a fájdalmai, a mártíromságai [...] az embernek mindenféle rabszolgaságból való felszabadítási eszményéből származnak. [...] A szocializmus az embernek az általános jellegzetességekhez való visszatérését jelenti: ezért beszélünk oly sokat humanizmusról és ezért akarjuk az Internacionálét.” A történelmi folyamat percepciójából fakadt Izzo szerint (egyetértve vele) Gramsci humanizmusa, eleinte pacifista háborúellenessége, a liberalizmus igenlése, aminek következtében üdvözölte Woodrow Wilson javaslatait a nemzeti szuverenitás korlátozásáról, mint olyan lehetőséget, amely kedvezőbb feltételeket biztosít a szocialista-kommunista internacionalizmus megerősödéséhez. Ez nem következett be, de távlati feltételezésként terjedőben volt. Öt év múltán, 1921-ben, eltávolodva a liberalizmustól arról írt, hogy az imperializmus nemzeti és nemzetközi monopóliumainak történelmi periódusa áthágja a szabad egyéni kezdeményezést. A további „rákövetkező mozgás fejlődése ezen az elsődleges lényeges marxista értékű gazdasági jellegén alapul. Ha a tézist nem fogadjuk el, nem tartozhatunk az Internacionáléhoz, nem lehetünk sem kommunisták, sem forradalmárok.”¹⁰ E sorok megjelenésekor már két éve működött a Komintern, és Gramsci hamarosan az olasz kommunisták képviselőjeként Moszkvába érkezik, ahol az első világháború tanulságainak feldolgozása, a forradalmi stratégia heves vitái folytak. A Kominternben feltehetően senkinek nem fordult meg a fejében az, hogy a forradalmi fejlődéssel ne járnának együtt újabb háborúk, ne járna együtt esetlegesen újabb világháborús konfliktus, Gramscinál sincs nyoma ennek, és nem igazolja Izzo feltevését, hogy Gramsci ne osztotta volna az imperializmus immanensen konfliktuális jellegét.

A *Börtönfüzetek*ben több ízben fölvetődik „az olasz nép úgynevezett internacionalizmusa”,¹¹ amit nem Itália politikai, területi, nemzeti egységéhez köt, mivel ennek „talán egyáltalában nincs hagyománya”, Itália 1870 előtt nem egységes, nem „egyesített test”. Itália neve a római birodalom idejében csak a Dél és a félsziget középeinek területeit jelölte, a középkorban „Longobardia” elnevezéssel további terminológiai tévesztés történt, és Itália fogalma csak ezután nyerte el jelenlegi földrajzi jelentését, az ország politikai egyesítésétől évszázados távolságban: évszázadokkal korábban legalább már földrajzi fogalom, de mint állam és ország csak a Risorgimento óta létezett, súlyos társadalmi és politikai ellentmondások között megteremtett entitásként. Az „úgynevezett” olasz népi (populáris) internacionalizmus eredete visszamegy a katolikus középkori univerzalizmushoz és kozmopolitizmushoz, ezek maradandó kulturális hagyományához, a Trecento (1300) és a Seicento (1600) folyamán kibontakozott klasszikus humanizmus és reneszánsz időszakához, a kor művészi lángelméinek, iskoláinak, előfutáraiknak és követőiknek az alkotásaihoz. A kultúrtörténelemnek ezek a fejezetei jól ismertek és nem igénylik Gramsci megállapításának kommentárját. Annál inkább kell folytatnunk gondolatmenetét történeti-politikai kontextusban: „a kulturális egység – írta – valójában a Risorgimentóban igen gyenge bázist adott ahhoz, hogy a burzsoázia az egység mellett koncentrálni tudja a lakosság legintelligensebb és legaktívabb rétegeit, és ebből eredt a népi nacionalizmus szubsztrátuma.”¹² Hiányos, üresebb szubsztrátum ez, nélkülözötte a militáris-politikai és a politikai-gazdasági érzelmeket, amelyek a hatékony francia vagy a német vagy az amerikai nacionalizmus társadalmi pszichológiájában megtalálhatók. Következésképp az olaszok „internacionalista” érzelmei részben átfordultak a nacionalizmus rokonságában levő sovinizmusba, bár a 20. század eleji kezdetleges nacionalizmusuk „anti-irredenta”: a franciákra féltékeny olaszok jobbára franciaellenesek, kritikusak a francia demokrácia értékeivel szemben, egy időben előnyben részesítik a németekkel és Ausztriával összehozott szövetséget („hármasszövetség” – olaszul „Triplice”). 1915-ben azután az antant területi gyarapodásukat kilátásba helyező ajánlatát elfogadják, és elpártolnak a németektől és az osztrákoktól. Kődös ábrándokban úszó kolonialista („imperialista”) követeléseik minden nagyobb gyarmattal rendelkező hatalom ellen, csaknem mindenki ellen irányultak – mondja Gramsci. A nacionalizmus eredendő sajátosságainak felsorolása után meghúzza a patrióta nacionalizmus és a romboló, a hazafiságot

visszajára fordító kártékony és veszélyes nacionalizmus közti határvonalat. Irodalmi példákhoz fordul illusztrációért. André Gide-re hivatkozik, aki szerint az általános érdekeket jobban szolgálhatja a különös, a sajátos, a „partikuláris”. Hasonló állásfoglalásra lelt Julien Bendánál, aki szintén azt állította, hogy az általánosnak kedvez a partikuláris, azonban – kommentálta Gramsci – „egy dolog különösnek (>partikulárisnak<) lenni, és egy másik prédikálni róla. Ebben van a nacionalizmus kétértelmű ellentmondása, mivel kettősségének talaján követelnek univerzalizmust és igazi pacifizmust, mint általánost. Vagyis a nemzeti más, mint a nacionalista. Goethe német nemzeti, Stendhal francia nemzeti, ám sem az egyik, sem a másik nem nacionalista. Egy eszme nem hatékony, ha művészileg nem fejeződik ki sajátosan. A szellemiség annyiban sajátos, amennyiben nemzeti? A nemzetiség elsődleges sajátosság, a nagy író a honfitársai között sajátossá válik, mintegy második partikularitásban, ami azonban nem meghosszabbítása az elsőnek. [...] Miért van az, hogy annyi modern író sokra tartja a műveiben művészileg kifejezett nemzeti lelkületet? Ez annak hasznos, annak kell deklarálnia, hogy nemzeti, akinek nincs személyisége.”¹³ (Ilyen írókkal a magyar irodalom is „büszkélkedik”.) Gramsci megfigyelte, hogy sok nyelvben a „nemzeti” és a „népi” (a populáris) szinte szinonimák, és állítja, „quasi intim faji jelentés e van a jelzőnek. A franciában szintén, de itt politikailag nagyobb a kidolgozottsága, a francia szó kapcsolódik a szuverenitás fogalmához. Olaszországban az értelmiség távol van a néptől, vagyis a nemzettől, kaszthagyománnyal azonosul, és soha nem törte meg népi és nemzeti politikai mozgalom; a hagyomány elvont és könnyvízű.”¹⁴ Magyarázatra, hogy a nép évszázados írástudatlansága folytán nem művelődhetett, a könyveket latinul írták, a kultúra kevesek kiváltsága volt, majd a vulgáris latinból fejlesztett toszkán irodalmi nyelv sem változtatott igazán a helyzeten, a köznép a maga tájszólásain beszélt és értett meg (keveset) a közéleti, kulturális dolgokból.

Gramsci finom érzékkel nyúlt a nacionalizmusok árnyalataihoz. Mint Izzo mondja, a *Börtönfüzetek*ben sokféleképpen tárgyalt nemzeti kérdést a „vezetők és vezetettek” viszonyának államelméleti összefüggéseiben is differenciáltan szemlélte, figyelmet szentelt a nacionalizmusban rejlő demokratikus és dinamizáló erőre. A vonatkozó idézet: „Az állam a nagy nemzeti sokaság speciális és tudatos irányítását jelenti, ebből következik a sokasággal való érzelmi és ideológiai kapcsolat szükségessége, és bizonyos mértékben a (sokaság) szükségletei és igényei iránti szimpátia”,¹⁵ továbbá a nemzeti kérdés bonyolultságának

kiegyensúlyozott, mértékletes felfogása, mert enélkül a munkásmozgalom nem érheti el kitűzött célját. Nem mondja ki Gramsci, Izzo sem, hogy téves a tézis: „a munkásnak nincs hazája” – a munkás előtt a tőke nemzetközisége kitarta az országhatárokat, de az idegenbe kerülő munkást mindig hazahúzta a szíve, az otthonához, a környezetéhez, a családjához, a szülőföldjéhez ragaszkodott és hazatért, ugyanolyan patrióta, mint bárki más. Érzelmek csak erősödtek általa, hogy a nemzetközi méretű harcai és a változások eredményeként szociális-gazdasági körülményei szétfeszítették a proletárlét pauper állapotát, a munkás javához, tulajdonhoz jutott, már van mit vesztenie, ez is a hazájához (a házához) köti. Gramsci nem foglalkozhatott ezekkel az újdonságokkal, de intuíciójával ráérezett a jelentőségükre.

Behatóan foglalkozott viszont az „internacionalizmus” sok más aspektusával. Az internacionalistához csatolta a „felforgató” jelzőt, amit ugyanakkor a felülről való – ellenforradalmi vagy passzív forradalmi (lásd a Risorgimento folyamatát, a fasizmus mozgalmi technikáit) – „felforgatással” párhuzamosan kezelt, mivel nem a törvényesség rendjéhez igazodott a történelem sodra, hanem önkényes és csoport- vagy személyi klikkek befolyásához.¹⁶ (Lásd még a nyelvi, dialektális problémákat.) Ebben a vonatkozásban megjegyzi, a humanizmus és a reneszánsz kulturális felvirágzása egybeesett Itáliában a 16. és 17. század politikai, katonai, állami dekadenciájával, s a kultúra eredményei ekkorra a városállami burzsoázia aulikus udvari luxusának díszévé váltak. Az olasz nemzetállami fejlődésnek ezeket az anomáliákat tisztán kell érzékelnie a modern értelemben vett internacionalistáknak és forradalmároknak, mert amennyiben csak részlegesen értik meg a sajátosságait, az osztálytudatuk meggyengül. Az állam tulajdonságaival akkor kell legjobban tisztában lennünk – mondja Gramsci – amikor védjük, de főként akkor, amikor támadjuk és meg akarjuk dönteni.

Itt és most nem a stratégiai elgondolásainak ismétlődő magyarázása a feladatunk, a nemzeti kérdés, a nacionalizmus tematikájára koncentráltunk egy tisztos monografikus feldolgozás útmutatásával. Végül említést kell tennünk Gramscinak a népi-nemzeti – populáris és nacionalista – jelzőpáros szétválására vonatkozó megállapításairól. Már az első világháború próbára tette a két jelző összetartozását, a háború utáni krízis előidézte a 19. századi liberális nemzetállami eszme hanyatlását, majd a fasizmus holt vakvágányra terelte a népi-nemzeti ideológia tartalmát. És mi sem volt természetesebb, mint az, hogy az európai kontinens politikai változásai nem állíthatták

meg a globalizmus, a nemzetköziség térhódítását. Gramsci kritikával figyelte mind az internacionalista világnézetű szovjetköztársaság első lépéseit, mind a nemzetközileg elismert „amerikanizmus” hatékony termelészervezési újításait, és úgy vélte, az internacionalizmus új lehetőségei bontakoznak ki. A maga részéről „modern kozmopolitizmust” vizionált, amely a beszűkült nacionalizmusokat („saját erőnkől megoldunk minden problémát”) felváltja és világméretű pozitív tendenciákat szül. De az ellentmondások sem kerültek el a figyelmét. Az amerikanizmusét abban érzékelte, hogy nem szervezi a politikai hegemoniát, a szovjetköztársaság esetében ugyanezt a problémát látta: tapogatódzva, de felfigyelt a szovjet vezetés „erkölcsi-politikai” fedezetének hegemonisztikus hiányára. A börtönben nem bírhatott pontos információkat erről, és arról sem, hogy kiszabadítása is részben a Szovjetunió és a fasiszta Itália nem kifejezetten etikus államérdekű tárgyalásai miatt futhat zátonyra, jóllehet nem emiatt viszonyult kritikusan a szovjet valósághoz;¹⁷ fenntartásai voltak abban a tekintetben is, hogy a szovjet típusú kommunizmus egy új európai és nemzetközi méretű „szociális osztályt” képes teremteni. Minden bizonnyal a munkás-szocialista osztály politikai küldetésére gondolva róttá erre vonatkozóan a sorait.

Ezekben a gondolatokban Izzo szerint a hagyományos „történelmi materializmus” meghaladása rejlik. Gramsci Buharin népszerű kézikönyvének leegyszerűsítő tételeit kritizálva vont átfogó elméleti mérleget, emellett központi gondolata a konszenzuson nyugvó politikai hegemonia, mindazonáltal a „történelmi materializmus” újraírása a *Börtönfüzetekben* már nem történhetett meg, 1937-ben meghalt. Műve befejezetlen, töredékes, és halála után, írásai utóéletének ironiája, hogy a jelenünkre kialakult gazdasági-társadalmi és politikai viszonyok nem kedveznek elméleti-eszmei vállalkozásának folytatásához. Új értelmezések és reflexiók azonban mindig lehetségesek, és mindig reményekre jogosítanak.

Jegyzetek

¹ Erről épp Izzo élet- és alkotótársa számol be pályáját összefoglaló könyvében, felsorolva a Gramsci Alapítványnál folytatott kutatásokat, szól a kiadványaikról, intellektuális élményeiről, melyek Olaszország 1945 utáni történetéhez fűződnek. Lásd Giuseppe Vacca: *Italia in cammino: Letture, ricordi, riflessioni*. Roma, Castelvechi Lit Edizioni, 2022.

- ² Cesare Abba: *Garibaldi seregében*. Budapest, Európa, 1960. Specifikusan lásd a 86–88. oldalakat, továbbá Gramsci hivatkozását: *Quaderni del carcere*. Torino, Giulio Einaudi editore, 1975. 40.
- ³ Folytatva az idézetet, nem lehet nem asszociálni egyrészt jelenünkben a hazai „politológusi” bükkfanyelvnek, másrészt a politikusok közhelyekkel teli stílusára: „Ne erőltessünk olyasmit, ami a képtelenséget a neveltségességgel tetézi. [...] Egy szóval: tegyék előbb fizikai és erkölcsi erejüvé az embereket egy bölcs gazdasági rendben, tegyék egyenlővé tenmagatokkal törvények, kódexek, életszokások útján, aztán akár tudálemos testvéreiteké is tehetitek őket a fecsegésben.” Szauder József előszava Ippolito Nievo: *Egy olasz vallomásai* című könyvhöz (Budapest, Európa, 1961), XX.
- ⁴ Vö. Sergio Blazina szócikkét Verga elbeszéléseiről: *Dizionario della letteratura italiana*. Milano, Le Opere, UTET, 1987. 482. A „Libertá” c. novella Majtényi Zoltán fordításában olvasható: Giovanni Verga: *Parasztbecsület*. Budapest, Magyar Helikon, 1964. 168–175.
- ⁵ Camillo Daneo: *Agricoltura e sviluppo capitalistico in Italia*. Torino, Giulio Einaudi editore, 1969. 51.
- ⁶ A Savoyaiak trónja több mint nyolcvan éven át a helyén volt, közvetlen veszély nem fenyegette, de a Risorgimento eszményeiből, mítoszaiból uralkodói nem építettek stabil politikai hegemoniát, csak recsegő-ropogót. 1900-ban királygyilkosság is történt; az anarchista Bresci megölte I. Umbertót. Majd miután az utód III. Viktor Emánuel áldását adta a háborús összeomlásba vivő Mussolini-kormányzásra, a fasizmusra, a köztársaság-királyság alternatívára 1946-ban kiírt referendummal a monarchia szükségszerűen megbukott.
- ⁷ Gramsci (1975): i. m. 101.
- ⁸ Gramsci (1975): i. m. 110.
- ⁹ Francesca Izzo: *Il moderno Principe di Gramsci*. Roma, Carocci Editore, 2021. 24. „Az összeomlás” c. 1921. április 5-én közzölt írást Gramscitól Francesca Izzo idézi: Izzo (2021): i. m. 32.
- ¹¹ Gramsci (1975): i. m. 325.
- ¹² Gramsci (1975): i. m. 326.
- ¹³ Gramsci (1975): i. m. 284–285.
- ¹⁴ Gramsci (1975): i. m. 343.
- ¹⁵ Izzo (2021): i. m. 66.; Gramsci (1975): i. m. 297.
- ¹⁶ Gramsci (1975): i. m. 327.
- ¹⁷ A vonatkozó újabb kutatásokról szól Angelo Rossi és Giuseppe Vacca *Gramsci tra Mussolini e Stalin* c. könyve (Roma, Fazi Editore, 2007).